

Kraków dn. 25.01.2016 r.

prof. dr hab. Franciszek Wojciechowski
Instytut Pedagogiki
Uniwersytet Jagielloński

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Iwony Boruszkowskiej
pt. *Rodzinne uwarunkowania umiejętności przystosowawczych młodzieży z głębszą
niepełnosprawnością intelektualną* (ss. 480)

Praca napisana pod kierunkiem naukowym
dr hab. Teresy Żółkowskiej prof. Uniwersytetu Szczecińskiego

Recenzowana rozprawa doktorska jest kolejną próbą przybliżenia roli i znaczenia wybranych czynników środowiska rodzinnego w nabywaniu umiejętności przystosowawczych przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną na progu dorosłego życia. Na temat rozmaitych aspektów funkcjonowania rodziny, w tym rodziny w przedmiocie analiz, napisano w ciągu ostatnich dekad wiele książek i innych publikacji oraz wykonano sporą liczbę badań, pozostawiając jednak dalej nieodkryte pola badawcze.

Podobnie aktualna wiedza o niepełnosprawności intelektualnej jest relatywnie bogata i w przeważającej mierze opiera się na zweryfikowanych empirycznie diagnozach, które poddawane są interpretacji na gruncie ukształtowanych już systemów teoretycznych. O złożoności ujęć koncepcyjnych decyduje zasadniczo zmiana paradygmatu jej postrzegania z tradycyjnie negatywnego, opartego wyłącznie na deficytach rozwojowych. Zwraca się uwagę (oprócz wskaźnika ilorazu inteligencji) na inne komponenty: zachowanie przystosowawcze i systemy wsparcia w obszarze rehabilitacji, edukacji i pracy socjalnej z równoczesnym zaznaczeniem podmiotowej roli rodziny w przywołanym procesie.

W licznych badaniach i analizach teoretycznych kompetencje bywają sprowadzane do ciągu obiektywnych wskaźników. Za szczególnie istotny desygnat pojęcia przyjmuje się konkretne umiejętności radzenia sobie w sytuacjach społecznych. Orientacja podmiotowa

uksztaltowana dzięki humanistycznemu ukierunkowaniu psychologicznemu oraz personalistycznej koncepcji człowieka uwzględnia czynniki natury społeczno-pedagogicznej, co może dopiero sprzyjać poszukiwaniu pełniejszej wiedzy na temat umiejętności przystosowawczych wskazanej kategorii osób oraz uwarunkowań ich nabywania.

Pozytywnie oceniam zatem wybór tematu rozprawy. W literaturze pedagogicznej mimo znaczącej i nadal poszerzającej się wiedzy dotyczącej wpływów rozmaitych środowisk wychowawczych, ze szczególnym uwzględnieniem środowiska rodzinnego, na różne wymiary funkcjonowania jednostki, stajemy przed problemem skuteczności oddziaływań pomocowych, w tym rehabilitacyjnych w kontekście tkwiących w nim zasobów.

Magister Iwona Boruszkowska w projektowaniu swoich badań wskazała przykładowo na pewne systemowe podejścia z możliwych perspektyw ujęcia przedmiotowego zagadnienia. Najbardziej starała się preferować teorię ekologiczną, która jest bardziej wymagająca dla badacza, gdyż zakłada badanie wzajemnych interakcji między poszczególnymi elementami systemu a nie tylko określonych elementów w ramach tego systemu. Uwaga ta wydaje się pożądana dla wyważonej oceny rezultatów badawczych Doktorantki.

Dlatego też z zainteresowaniem przystąpiłem do analizy przedłożonej pracy doktorskiej, uważając, że skoro Autorka podjęła problem badawczy nie zupełnie obcy w analizach ortopedagogicznych, oznacza to, że posiada własny pomysł metodologiczno-merytoryczny i zamierza w pewnym zakresie wzbogacić poczynionymi ustaleniami czy też osobliwymi interpretacjami stan dotychczasowej wiedzy.

Praca mgr Iwony Boruszkowskiej składa się z trzech rozdziałów poprzedzonych *Wprowadzeniem*, a w jej końcowej części znalazło się *Zakończenie*, *Bibliografia* oraz *Aneksy* wraz z wzorami zastosowanych w badaniach narzędzi. Szkoda tylko, że Doktorantka w krótkim, ale treściwym *Wprowadzeniu* nie poświęciła kilku uwag na rozwinięcie swoich sugestii co do przesłanek, które legły u podstaw podjętego zamysłu badawczego. Treść rozwinięcia rozprawy, która ma ponad 360 stron, posiada zasadniczo przejrzystą konstrukcję typową dla prac badawczych (diagnostycznych) z zakresu pedagogiki. Widziałbym jednak układ poszczególnych podziałników tekstu – myśląc o rozdziale pierwszym i trzecim – bardziej zgodnym z zasadami ciągu wynikania i układu hierarchicznego. Mam na uwadze, by każdy z nich dobitniej odzwierciedlał sformułowane cele i tezy pracy z myślą o ich przejrzystym udowodnieniu i ewentualnej publikacji.

Pracę rozpoczyna *Wprowadzenie*, które orientuje o problemie omawianym w dysertacji. Na końcu została przedstawiona struktura rozprawy, układ i zawartość treściowa poszczególnych rozdziałów. Sądzę, że należało w nim napisać bliżej o ogólnym celu

realizowanego projektu na tle dotychczasowych osiągnięć w nauce i praktyce. Pomimo tej uwagi *Wprowadzenie* oceniam jako poprawne pod względem rzeczowej zawartości.

Przechodząc na poziom treści, chciałbym poczynić kilka uwag. I tak, w podrozdziale pierwszym pozytywnie oceniam przeprowadzony tam przegląd zagadnień odnoszonych do rozwoju człowieka. Ich prezentacja, jak zauważa Autorka, staje się pomocna dla badań nad procesami socjalizacyjnymi. Przewodnią myślą wyznaczającą kierunek i zakres rozważań staje się paradygmat *systemowy – teoria ekologiczna* (s. 12), oparty na założeniach koncepcji wypracowanej przez Bronfenbrenera. Przeprowadzone zostały użyteczne dla następnych podrozdziałów rozważania na temat orientacyjnych pól poznawczych zoperacjonalizowanych w aspekcie określonych kontekstów teoretycznych.

Druga część rozdziału objaśnia różne aspekty niepełnosprawności intelektualnej. Jest to ujęcie częściowo historyczne, ale w głównej mierze Autorka koncentruje się na konstrukcie złożoności przedmiotowego zaburzenia poznawczego. Rozważania te są adekwatne i ukierunkowane na wydobycie elementów stanowiących teoretyczne przesłanki do operacjonalizacji zasadniczej kategorii pojęciowej przywołanej w temacie dysertacji. Kolejna część podrozdziału 1.2. zawiera rozważania teoretyczne dotyczące kryteriów i typologii niepełnosprawności intelektualnej.

Merytorycznym przedłużeniem treści odnoszących się do zjawiska niepełnosprawności intelektualnej oraz dopełnieniem teoretycznych elementów mieszczących się w temacie rozprawy są rozważania podrozdziału 1.3, obejmujące dwa zagadnienia. Po sprecyzowaniu wieloaspektowego znaczenia pojęcia kompetencji Autorka adekwatnie objaśnia rozumienie kompetencji w różnych ujęciach teoretycznych. W dalszej kolejności dokonuje próby pewnego uporządkowania stosowanych ujęć terminologicznych związanych z analizowaną kwestią. Przejrzyście dokonuje przejścia od ogólnego pojęcia kompetencji w aspekcie kompetencji społecznych (co jest zasadnicze dla głównego problemu badawczego), by na zakończenie odnieść się do umiejętności przystosowawczych.

W całości ten fragment pracy jest rozbudowany treściowo i stanowi wystarczające podłoże teoretyczne do formułowania problemów badawczych i opracowania strategii badań własnych. Rozważania Autorki są owocne w pomysłach badawczych w kontekście umiejętności przystosowawczych osób z niepełnosprawnością intelektualną. Należy jedynie żałować, że w podjętym dyskursie niemal całkowicie została pominięta ta płaszczyzna analizy teoretycznej w kontaminacji do podjętej wcześniej problematyki zadań rozwojowych, celów wychowania specjalnego i znaczenia tego w programie normalizacji życia.

Równie interesujące poznawczo są próby opisu i wyjaśnienia uwarunkowań funkcjonowania psychospołecznego z punktu widzenia głębszej niepełnosprawności intelektualnej.

Podrozdział 1.5. poświęcony został rodzinie jako swoistej przestrzeni życiowej dla dorastających z niepełnosprawnością intelektualną. Wybór i jakość środowiska rodzinnego jako zmiennej różnicującej umiejętności przystosowawcze okazuje się wartościowy pod względem naukowym i aplikacji dla praktyki. W pierwszej części mgr Iwona Boruszkowska przedstawia klasyfikacje i analizy tego zagadnienia oraz sytuację rodzin z uwzględnieniem problemów niepełnosprawności. Trudno jednak dostrzec różnice w prezentowanych stanowiskach w podejściu do rodziny, charakterystycznych dla teorii systemowej czy teorii przywiązania istotnych dla relacji dorastające dziecko – rodzic. Natomiast warta podkreślenia jest próba odniesienia się do środowiska rodzinnego jako swego rodzaju *zasobu rehabilitacyjnego* w perspektywie pedagogiki specjalnej, mając na uwadze dalsze ustalenia empiryczne. W kolejnych rozważaniach w obszernej części prowadzonego dyskursu Doktorantka zdołała przygotować przegląd socjologicznej, psychologicznej i pedagogicznej literatury niezbędnej do opracowania wiodącego problemu pracy. Znajduje się tu omówienie funkcji – zadań rodziny i próba odniesienia tego do kontekstu, który wyznacza niepełnosprawność intelektualna. Rozpatrywana kwestia zadań i funkcji rodziny poza wskazaną płaszczyznę została także opracowana z uwzględnieniem dokonującego się procesu transformacji społeczno-ustrojowej. Przedstawione rozważania w sposób komplementarny ukazują socjopsychologiczne i pedagogiczne uwarunkowania funkcjonowania rodziny w różnych jej aspektach (s. 91).

Wielozakresowa analiza czynników środowiska rodzinnego skupiona na sytuacji dziecka z głębszą niepełnosprawnością intelektualną pozwala na pogłębione odczytanie pewnych przekazów społecznych dotyczących jego codziennej egzystencji i warunków dla kształtowania jego rozwoju. Równie interesujące poznawczo są próby wyjaśnienia znaczenia postaw rodzicielskich z punktu widzenia zaspokajania potrzeb rozwojowych dziecka i przyjętego stylu wychowania. W mojej ocenie w prezentacji wymienionych zagadnień brakuje nieco szerszych odniesień Autorki do świadomości wychowawczej rodziców i jej elementów składowych. kompetencji opiekuńczo-rewalidacyjnych, aby w końcu dać odpowiedź na pojawiające się w niektórych koncepcjach teoretycznych i praktyce pytanie: „co to znaczy być dobrym ojcem – matką, mając na uwadze dziecko z głębszą niepełnosprawnością intelektualną?”.

Podrozdział 1.6. *Wsparcie społecznej (...)* zawiera dwa człony, w których scharakteryzowano: edukację dzieci i młodzieży z głębszą niepełnosprawnością intelektualną oraz obszary związane z przygotowaniem zawodowym, zakresem prowadzonej rehabilitacji oraz rozwiązaniami na poziomie możliwych form aktywizacji zawodowej. Również ten fragment części teoretycznej pracy napisany został z wykorzystaniem relatywnie dużej liczby pozycji bibliograficznych. Autorka wykorzystwała ponadto akty normatywne dotyczące praw osób z niepełnosprawnością intelektualną do edukacji i możliwości zatrudnienia wspomaganego oraz aktywizacji zawodowej nie tylko na chronionym rynku pracy.

Reasumując, rozdział teoretyczny został napisany poprawnie pod względem rzeczowym. Rozważania na ogół są prowadzone ze znanstwem przedmiotowego zagadnienia, głównie polskich pedagogów czy też psychologów. W omawianej literaturze przedmiotu Doktorantka porusza się z dobrą znajomością omawianych kwestii. Szkoda tylko, że nie zawsze mocno akcentuje własne stanowisko podczas prowadzonych rozważań i nie dowodzi jednoznacznie własnych racji i wniosków.

W rozdziale drugim zawarta jest metodologia badań własnych: cel badań i jego uzasadnienie, problemy i hipotezy badawcze, zmienne i wskaźniki, metody, techniki oraz narzędzia badawcze, a także charakterystyka terenu i dobór próby, organizacja i przebieg badań. Struktura rozdziału jest typowa z wyjątkiem wyraźnego wyszczególnienia w spisie treści przedmiotu badań. W omawianym rozdziale sformułowano cele badań zarówno w ich aspekcie teoretyczno-poznawczym, jak i praktyczno-wdrożeniowym. Chciałbym nadmienić, że rozważania dotyczące omawianej kwestii są przejrzyste i poprawne merytorycznie. Jednak mała uwaga dotycząca rozwinięcia zagadnienia. Autorka wychodzi poza wskazany obszar, wskazując też na *organizację działalności szkolnej* (s. 182), a ponadto, odwołując się do paradygmatu ekologicznego, nie precyzuje bliżej w tym kontekście specyfiki ujęcia badanego problemu. W następnym podrozdziale postawione problemy badawcze korespondują z zamieszczonym opisem *sytuacji edukacyjnej* jednostki z głębszą niepełnosprawnością intelektualną i wyczerpują zakres podjętych analiz. Wyjaśnione zostaje dalej przyjęte podejście badawcze. Uwagi recenzenta w tym zakresie dotyczą mniej istotnych dla obszaru tej części pracy wątpliwości:

- 1) Czy przedmiotem badań (s. 186) jest *proces kształtowania umiejętności*, czy jedynie ich *deskrypcja* na danym etapie rozwoju?
- 2) Na ile uprawnione było postawienie problemu badawczego wskazującego na wiek i płeć jako zmienną niezależną?

- 3) Czy niezbędne jest zawsze opracowanie w tego typu badaniach hipotez roboczych, które przecież mają pełne uzasadnienie, gdy są wnioskami z określonej teorii?

Ogólnie w tej części pracy Doktorantka w sposób poprawny określiła zmienne zawarte w temacie rozprawy. Analiza pojęcia *umiejętności przystosowawcze* opisywanego w kontekście wybranych czynników środowiska rodzinnego jest zabiegiem jednym z możliwych na gruncie literatury przedmiotu. Jeśli zaś chodzi o przyjęte wskaźniki, to moim zdaniem, zauważa się ich szerokie rozbudowanie i uszczegółowienie.

W dalszych podrozdziałach mgr Iwona Boruszkowska charakteryzuje metodę, techniki badań oraz zastosowane narzędzia. Formalnie odpowiada to wymogom metodologicznym i wyczerpuje pole empirycznej eksploracji problemu. Do badania zmiennych niezależnych wykorzystano bogaty zestaw narzędzi pomiarowych w liczbie pięciu (s. 208). Nie wiem, co było powodem przy ich opisie (s. 208-213), że pominięto wskazany wcześniej test stosunków rodzinnych. Jedno narzędzie badawcze (skala do badania umiejętności przystosowawczych (...)) skonstruowane zostało całkowicie przez Autorkę pracy. Badaniami objęto 30 uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym i znacznym o podobnym przedziale wiekowym (s. 219) oraz ich środowiska rodzinne.

Po przeczytaniu tego fragmentu pracy pojawiają się pewne wątki natury dyskusyjnej:

- 1) Czy podobny wiek badanych (20-21 lat) może być zmienną różnicującą?
- 2) Czy liczebność próby badawczej liczącej 30 osób (13 dziewcząt, 17 chłopców) daje w pełni wystarczające podstawy do wysuwania szerszych wniosków.

Muszę jednak przyznać, że argumentem może być w ostatniej kwestii relatywnie duża liczba zastosowanych narzędzi badawczych oraz szerokość eksploracji badawczej, a także relatywnie nieduża wielkość samej populacji badanych. Ponadto Autorka zbadała środowiska rodzinne młodych dorosłych (...), a więc *de facto* zakres badań poszerza się, co moim zdaniem, należało dobitnie wskazać w charakterystyce badanej próby.

Wszystko to wymagało koniecznych umiejętności metodologicznych, właściwej organizacji badań oraz niezbędnego do ich przeprowadzenia czasu. Reasumując, wskazane powyżej pytania i wątpliwości nie mają jednak zasadniczego wpływu na pozytywną ocenę podstaw metodologicznych rozprawy. Należy więc przyznać, że ten istotny element dysertacji został przygotowany starannie oraz zastosowano w nim typowy tok postępowania w empirycznych badaniach pedagogicznych.

Analiza i interpretacja wyników badań własnych (tytuł kolejnego rozdziału) – Autorka nadając mu takie brzmienie nie precyzuje bliżej zakresu poruszanej eksploracji badawczej. Przyznać jednak trzeba, że w jego rozwinięciu odpowiednio w podrozdziale 3.1. i 3.2.

znajduje się pełne odzwierciedlenie celu pracy i pola badawczego określonego przez przyjęty układ zmiennych. Autorka dokonała w nim zarówno oceny jakościowej, jak i ilościowej uzyskanych danych empirycznych. Zaprezentowane opisy i analizy prowadzone są na dość dobrym poziomie rzeczowym i w sposób przejrzysty. Na uwagę zasługuje wyróżnienie jako ostatniego podrozdziału zawierającego podsumowanie, które zawiera syntetyczne zestawienie odnoszone do analizy dziesięciu badanych umiejętności przystosowawczych, choć mam pewne wątpliwości, czy poziom ich należało przedstawić globalnie i czy też nie warto było poprzestać na tym, jak każda z dziesięciu analizowanych umiejętności się kształtuje, wskazując tym samym, na które z nich należałoby zwrócić szczególną uwagę w procesie oddziaływań rehabilitacyjno-pomocowych.

Dobrym rozwiązaniem wydaje się też doprecyzowanie na wstępie każdego podrozdziału przywołanych kategorii pojęciowych w kontekście analizowanych umiejętności przystosowawczych i odniesienie tego do niepełnosprawności intelektualnej. Wzbogaceniem prezentowanych ustaleń empirycznych mogła być tzw. szersza dyskusja wyników, to jest nieprzedstawianie ich w pewnej izolacji do badań innych autorów, lecz ujęcie na tle dotychczasowej wiedzy – w konfrontacji z innymi badaniami dotyczącymi tego samego zagadnienia i dodatkowo analizowanych wcześniej zadań rozwojowych.

Układ analizy ustaleń empirycznych zwięzcza podrozdział 3.2. *Uwarunkowania umiejętności przystosowawczych młodzieży z głębszą niepełnosprawnością intelektualną (...)*. Autorka rozprawy przyjęła słusznie w swym projekcie badawczym założenie, iż środowisko rodzinne jest swoistą przestrzenią życiową dla jednostki z niepełnosprawnością. Wybór jakości jego funkcjonowania jako zmiennej różnicującej między innymi *umiejętności przystosowawcze* okazał się uzasadniony pod względem poznawczym i aplikacji dla praktyki. Można też zauważyć, że zawarte spostrzeżenia miałyby nieco większy wydźwięk dla pogłębienia wiedzy o umiejętnościach przystosowawczych, gdyby Doktorantka kierowała się pełniej przesłankami wpływającymi z teorii ekologicznej, a więc rozpatrywała je przykładowo szerzej w kontekście równowagi ekosystemu jakim jest rodzina. Mimo poddającej się polemicznej dyskusji powyższej uwagi, niepodważalną ważność informacyjną o środowisku rodzinnym posiada ten podrozdział w aspekcie różnicowania poziomu umiejętności przystosowawczych. Nie przekonuje mnie natomiast zasadność zamieszczenia w pracy p. 3.2.1. w kontekście przyjętej procedury badawczej, jak i sposobu jego prezentacji. Mgr Iwona Boruszkowska zastosowała do opisu właściwych zmiennych środowiska rodzinnego ciekawe i zróżnicowane narzędzia badawcze. Jednak przyjęty sposób wartościowania – oceny warunków życia jednostki w środowisku rodzinnym – mógł

w pewnym zakresie zostać umieszczony odpowiednio w aneksach na rzecz szerszego omówienia wyników badań.

Kontynuując ocenę pracy pod względem merytorycznym, dwa kolejne podrozdziały obejmują analizę wyników badań dotyczących sytuacji rodzinnej w zakresie warunków ekonomicznych i kulturalnych. Uważa się to za ważny kontekst i tło dla zmiennej wyznaczającej *warunki społeczno-wychowawcze* w rodzinie.

Analizując niektóre wyniki, daje się zauważyć brak pełnego wykorzystania wszystkich możliwości, jakie wiążą się z zastosowaniem w badaniach przykładowo *kwestionariusza postaw rodzicielskich*. Doktorantka uwzględnia w analizie sposób interpretacji wyników, ograniczając się zasadniczo do prezentacji ogólnej oceny danego wskaźnika. W ten sposób pozbawia się poniekąd możliwości bardziej wnikliwych analiz ustaleń empirycznych. Co więcej, wykorzystanie *kwestionariusza do badań postaw rodzicielskich* nie przewiduje w interpretacji *postaw globalnych*, gdyż każda skala winna być interpretowana oddzielnie, stanowiąc odrębną jakość. Myślę, że można było przyjąć takie rozwiązanie nie tylko w odniesieniu do wyróżnionych w analizie postaw wychowawczych, ale *per analogiam* odnieść też do innych omówionych zagadnień. Po takim zabiegu sądzić należy, że warto było rozważyć próbę *swoistego uogólnienia* otrzymanych rezultatów wyników badań, podając zarazem argumenty uzasadniające przyjęty przez Autorkę punkt widzenia, wskazując równocześnie na zastane ograniczenia z tym związane.

Podkreślić przy tym jednak należy znaczenie dla praktyki i dalszych badań skrupulatne podejście do oceny zmiennych objętych programem analiz empirycznych. Pozwala to nie tylko na stwierdzenie wielu ważnych zależności, ukierunkowujących dalsze pogłębione eksploracje i wieloaspektowe analizy. Nie ulega też wątpliwości, że uzyskane rezultaty ustaleń w rozwinięciu pracy wskazują na pewne istotne fakty związane z uzupełnieniem wiedzy o rodzinie – w sytuacji niepełnosprawności wchodzącego w dorosłość dziecka czy rozwijania pozytywnego spektrum zmiennych wpływających na umiejętności przystosowawcze. Inaczej mówiąc, chodzi tu o optymalizację układu ekologicznego w kontekście specjalnych potrzeb dorastającego z niepełnosprawnością intelektualną.

Problemy badawcze niejako łączy poznawczo podrozdział 3.2.5. *Związki między warunkami rodzinnymi a umiejętnościami przystosowawczymi (...)*. W tym miejscu rozprawy czytelnik znajdzie informacje o stwierdzonych faktach, w szczególności o występujących współzależnościach. Jest to interesujący poznawczo efekt przygotowanej pracy. Uzyskane wyniki wskazują na czynniki środowiska rodzinnego w różnym stopniu ważące w kontekście

umiejętności przystosowawczych. Prezentacja tych danych jest istotna, chociaż trzeba brać pod uwagę fakt, że w tym przypadku ważne jest też otoczenie społeczne i sama szkoła, która w dużym stopniu rzutuje na ich nabywanie. Myśląc o ewentualnej publikacji, warto byłoby wzbogacić treść wyводу o opisy indywidualnego przypadku, gdyż wynikające z nich uogólnienia mogłyby ilustrować generalne tendencje ujawnione w analizach ilościowych.

Rozprawę kończy *Zakończenie*, który jest reasumpcją tego, do czego Autorka doszła w pracy z uwzględnieniem hipotez weryfikowanych w badaniach. Znajdują się w nim bardziej szczegółowe odniesienia do tych hipotez, których słusność została potwierdzona, jak i tych, które nie w pełni weryfikowały się w ustaleniach empirycznych. Ponadto w końcowej części tego podrozdziału zawarta jest swoista refleksja na temat urzeczywistnienia założeń implikowanych celem praktyczno-wdrożeniowym pracy oraz wyłaniające się rekomendacje dla dalszych badań. Zauważa się w tym wszystkim doświadczenie zawodowe Doktorantki i widzę w tym zarazem uprawomocnienie zasadności dla zrealizowanego projektu badawczego oraz zarysowania przykładowych działań pomocowych i optymalizujących funkcjonowanie określonych ekosystemów w kontekście umiejętności przystosowawczych.

Ważnym składnikiem pracy jest *Bibliografia* bogata ilościowa i obejmująca zakres opracowywanego zagadnienia. Rozprawę zamykają aneksy zawierające wzory zastosowanych narzędzi oraz ustalone sposoby wartościowania zmiennych i przyjętych do nich wskaźników. Podkreślić należy duży wkład pracy w tym zakresie, zwłaszcza w odniesieniu do aneksów, w których aplikuje się autorski wkład pracy Doktorantki.

Ocena końcowa: w sentencji warto podkreślić włożony trud mgr Iwony Boruszkowskiej w opracowanie tekstu rozprawy. W pracy spotykamy się z rzeczową analizą, konsekwentnie przeprowadzoną zgodnie z ustalonym sposobem realizacji projektu badawczego. Przedstawione w recenzji uwagi krytyczne i wątki dyskusyjne w zamyśle sprowadzają się do podzielenia się z pewnymi przemyśleniami wynikającymi z lektury przedłożonej pracy, z myślą o doskonaleniu warsztatu badawczego. Tym samym przedłożoną do recenzji pracę oceniam pozytywnie. Spełnia ona wymagania stawiane rozprawom doktorskim, wnoszę więc o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów służących uzyskaniu stopnia naukowego doktora nauk społecznych w zakresie pedagogiki.

